

ole pisikeseks ja väetiks jäänud vanema venna heatahtlikku noomimist ning õpetamist ega ka soiguvat haletsemist ja kaasatundmist. Raske oleks leida kaunimat ja liigutavamalt komplimenti vennasrahvale, kui seda on teinud Seppo Zetterberg oma suurteose avaleheküljel: *Historiansa jaoks neille* – oma ajalooa hakkama saanutele.

ENN TARVEL

Johan Eellend, *Cultivating the Rural Citizen. Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*, Studia Baltica, II:1 (Stockholm: Stockholm University, 2007), 247 lk. ISBN 9789189315754.

Noore Rootsi ajaloolase Johan Eellendi esikmonograafia uurib maa-avalikkuse teket Eestis tsaariaja lõpul ning seal vormunud ideid ja nende elluviimist. Autor vaatleb eesti agraarideoloogia kujunemist ja olemust, keskendudes neile ideedele, mis puudutasid ühiskonnakorraldust ja kodanike rolli ühiskonnas. Käsitletavale teemale läheneb ta idee- ja poliitilise ajaloo vaatenurgast, seejuures on rõhuasetus selgelt esimesel aspektil. Autori enda sõnul on ta üritanud jälgida nii eesti põllumeeste seltside ja ühistute tegevust kui ka agraarideoloogia kujunemist lokaalsel tasandil. Ideede käsitlemisel pole ta lokaaltasandini siiski suutnud minna.

J. Eellendi Södertörnis 2007. aasta sügisel kaitstud väitekirja teema haakub Ida- ja Kesk-Euroopas viimastel aastatel taasaktualiseerunud agrarismi (ingl k *agrarianism*) problemaatikaga. Ida- ja Kesk-Euroopa agraarliikumised ja neid kandnud ideoloogia on leidnud enamasti käsitlemist kas Esimese maailmasõja järgsete agraarreformide ja maailmasõdadevahelise perioodi antidemokraatlike arengute kontekstis või seoses sotsialismi ja kommunismi tõusuga Teise maailmasõja ajal ja järel. J. Eellend on oma pilgu seevastu suunanud varasemasse perioodi – agraarideoloogia sünni- ja kujunemisaega Eestis (1894–1914). Autori väitel kandsid ja rakendasid seda ideoloogiat ellu seltsid ja ühistud, aidates nii kaasa kogu ühiskonna muutumisele.

Allikaline baas teema uurimiseks on üsna rikkalik ja autor on suutnud suhteliselt piskut arhiiviainest oskuslikult siduda arvukate trükitud materjalidega, mis moodustavad kaalukama osa käsitluse aluseks olevaist allikaist. Raamatu autor on nende materjalide kasutamisel ja tõlgendamisel

sel mõistnud piisavalt arvestada asjaoluga, et tsensuuri ja (poliitilise) surve tingimustes oli Eesti modernne avalikkus – ajakirjandus (ka trükisõna laiemalt) ja vabad ühendused nagu põllumeeste seltsid ja ühistud – oma väljaütlemistes ja tegemistes tugevasti pärsitud.

Raamatus analüüsitakse erinevate eestikeelsete põllumajanduslaste väljaannete ja käsiraamatute vahendatud nagu ka põllumeeste seltsides kultiveeritud ideestiku kolme põhikontseptsiooni: modernsus, agrarism ja kodanikuõigused. Töö probleemiasetus ja analüüsi selline struktuur võimaldavad võrrelda Eesti agraarliikumist samalaadsete nähtustega mujal Euroopas. Ilmneb, et Eesti ning Ida- ja Kesk-Euroopa agraarliikumiste vahel oli mitmeid ideelisi ja organisatsioonilisi sarnasusi. Neid agraarühiskonna kiire moderniseerumise ja industrialiseerimise tingimustes tekkinud liikumisi ühendasid sarnane arusaam ajaloo käigust, maaeraomandi ja talumajanduse väärtustamine ja väiketootjate ees seisnud probleemidele lahenduste otsimine tootmise moderniseerimises ja ühistegevuses nii tootmise, tarbimise kui krediidikorralduse vallas. Kõige selgemalt avaldusidki ühisjooned ühistegeliku liikumise tähtsustamises. Talumajanduse kaasajastamisel usuti olevat emantsipeeriv ja vaesusest vabastav toime. Eestis toona laia kõlapinda evinud seisukoht, et põllumajanduse ja kogu ühiskonna alus on iseseisev talumajapidamine, ühtib J. Eellendi meelest agrarismi põhiarusaamaga, et vastutus ja kogukonna liikmeksolek ning kodanikuõiguste realiseerimine seonduvad maaomandiga. Agrarismis on olnud keskel kohal ideed ühiskonna korraldusest: püüeldi sotsiaalse ja poliitilise võrdsuse poole, mis tugineks rohujuure tasandi demokraatialle. Ka Eestis peeti vabu ühendusi hädavajalikuks nii demokraatliku ühiskonna ülesehitamiseks kui ka püsimiseks. Eesti agrarism oli J. Eellendi hinnangul mõõdukas ja progressimeelne ning oma esimeses arengufaasis ka demokraatlik ja pragmaatiline.

J. Eellendi tavapärasest erinev nägemus Eesti ühiskondliku mõtte vooludest ja nende mõjuulatusest tekitab mitmeid küsimusi. Eesti ajalookirjutuses nähakse harjumuspäraselt rahvusluses liikumapanevat jõudu, mille ajel toimus indiviidide, sh talupoegade, osalemine avalikus elus. Siinkirjutajale tundub, et J. Eellend kipub agrarismi (omaette vooluna) nagu ka selle mõju talunike seas kohati ületähtsustama. Mõned näited. Propaganda põllumajandusuuenduste kasuks ei olnud tunnuslik kaugeltki ainult agrarismile. Mitte ainult agraarlaste vaid kogu rahvusliku liikumise eesmärk oli “vabastata eesti talunikud baltisakslaste mõjust” (lk 229) ja eestluse ideoloogia aetas samuti taluperemehe ühiskondliku ilmavaate ja tegevuse keskpunkti. Jaan Tõnissoni oli nähtavasti pigem eesti *rahvus-*

luse ideoloog kui agraarlane: tema eestluse ideoloogias olid kesksed mõisted “rahvuslik iseolemine” ja “iseteadvus” ja põllumees oli tema (ja mitte ainult tema) jaoks *rahvusliku* identsuse peamine kandja. Eesti avalikkuses laia kõlapinda omanud seisukoht, et väikemaomanike kihti tuleb laiendada, vastab raamatu autori meelest agraarlaste unelmale klassideta ühiskonnast. Võib-olla seletub talurahva üldine soov saada kohaomanikuks või -rentnikuks (selles asjas olid peremehed ja maatud ühel meelel) hoopis lihtsamalt – talupoeglikule mõttelaadile omase arusaamaga, et oma talu tagab nii sotsiaalse staatuse kui majandusliku toimetuleku. Agrarismi käsitlus indiviidi ja ühiskonna suhetest põhineb arusaamal, et inimesed saavad vabaks ja iseseisvaks töö ja maaomanikuks olemise kaudu. Nähtavasti kannustasid eesti talumehi ka tsaariaja lõpul talu ostma mitte niivõrd mingid abstraktsed arutlused, kuivõrd lihtlabane soov realiseerida kauaoodatud võimalus – vabaneda mõisa survest. (Põllutöö)koolide ja hariduspüüdluste tähtsustamises on raske näha midagi agrarismile eriomast – haridusjano iseloomustas kõiki kihte ja nii eestlasi kui baltisakslasi.

Põllutöökongresside kokkukutsumine (1899 ja 1905) ja ühise keskkorralduse moodustamise katsed annavad tõepoolest tunnistust eesti põllumeeste koondumiskavadest, kuid raamatu autor tunnistab ka ise vaadete mitmekesisust ühtsusepüüetele vaatamata. Tema väiteil olevat 1905. aasta revolutsiooni ajal talunike ideed ja eesmärgid esimest korda seatud *teiste* ühiskondlike jõudude ideede vastu (lk 222). 1905. aastal toimunud II Eesti põllutöö kongressi eesmärk olnud luua ühine agraarrinne vastukaaluks tööliste ja sotsialistidele; põllumeeste ühisrinne kukkunud läbi sisemiste pingete ja klassivastuolude tõttu. J. Eellend väidab, et nii põllumeesteseltsid kui ka maarahvas tervikuna oli sel ajal jagunenud kaheks – radikaalide ja mõõdukate toetajateks. Nii osundab ta ise võimaliku ühise agraarideoloogia nõrkusele. Autor oleks võinud rohkem tähelepanu pöörata sellele, kuidas mõjutasid maatamehed eesti agraarideoloogiat. Nende mõju võib näha nt selles, et 1905. aastal nõuti eesti maa-avalikkuses poliitilisi kodanikuõigusi kõigile täisealistele elanikele ja mitte ainult maaomanikele ja meestele (nagu see sobinuks kokku agrarismi põhiarusaamadega). 1905. aasta aulakoosoleku otsused ja 1919. aasta maaseadus (maa põlisrent) osundavad sellele, et maaeraomanduslik vaade ei olnud talurahvamassides kuigivõrd kinnistunud. Talunike ilmavaadet iseloomustanud ebajärjekindluse ja vastuolulisuse tõttu ehk olekski õigem toonast eesti ühiskondlikust mõttest kõneledes rõhutada eristumist liberaalseteks (mõõdukaks ja radikaalseks) ja sotsialistlikeks vooludeks ja rääkida agrarismi elementide rohkem või vähem tugevast esindatusest nende ideevoo-

lude raames; ideeline ümberrivistumine ja põllumeeste konsolideerumine ühise ideoloogia alusel jääb Eesti Vabariigi aega.

Mitte kõik raamatu osad ei ole ühtlaselt kõrgel tasemel: väga huvitava ja asjatundliku põhikäsitluse kõrval mõjusid veidi kahvatult teise peatüki ("Agrarism") Horvaatia, Bulgaaria jt maade agraarparteide ideoloogide seisukohti refereerivad osad (lk 37–47). Kummastust tekitasid paljuski sõna-sõnalt kattuvad kokkuvõtted agrarismi kui ideoloogia olemusest ja põhiväidetest raamatu 1. ja 2. peatükis (lk 19–20 ja lk 36–37). Mitmeid faktivigu leidub ajaloolises sissejuhatuses (lk 22–30): eestlaste ja lätlastega asustatud alad läinud Mõõgavendade ja Saksa ordu kätte väidetavalt 14. sajandi keskel, Liivimaa läinud Rootsi võimu alla 1622. aastal, esimene üldlaulupidu toimunud 1867. aastal, 1887. aastaks olnud Eestimaal müüdnud 50,4% talumaast (õige: 19. sajandi lõpuks), vallatäiskogul võinud viibida vaid maaomanikud (tegelikult aga kõik peremehed) ja üks esindaja kümne maatamehe kohta, huvi eesti kultuuri ja folkloori vastu olevat esmalt tärganud väikese rühma saksa keelt kõnelevate haritlaste seas, kes asutanud Eesti Kirjameeste Seltsi (!), talurahvaasjade komissari amet loodud valla tasandil jne. Uurimuse põhiosas tuleb sedalaadi vigu ette üksikuid (nt Hugo Treffnerist on saanud Aleksandri gümnaasiumi direktor jms). Kahtlemata ei kahanda eelmainitud jt ebatäpsused raamatu uurimuslike osade väärtust ega sea kahtluse alla autori pädevust n-õ oma teema piires, küll aga viitavad vajadusele toimetajakäe järele.

Üldiselt ladusalt kirjutatud töö lugemist häirivad arvukad kirjavead nii eesti kui inglise keeles (viimaseid on küll väga palju vähem). Vigaselt on kirjutatud nii isikute (nt järjekindlalt H. Seep ja Voldemar Jansen) kui asutuste nimesid (Eesti Ajaloo Arhiiv, Eesti Riigi Arhiiv; eksitav on ka viimase asutuse nime tõlge inglise keelde – *national archives*). Sageli on eesti-keelsetes pealkirjades sõnad läbivalt suurte esitähedega. Need puudujäägid võib ilmselt kanda liigse kiirustamise arvele töö vormistamise faasis.

Kokkuvõttes võib öelda, et tegemist on uudse käsitlusega Eestis tsaarriaja lõpul levinud ideedest talunike ühiskondliku rolli kohta avaramas (võrdlevas) kontekstis. J. Eellendi raamat pakub mõttevirgutust ja ärgitab polemiseerima.